

О ДЕЛАТНОСТИ ЈЕДНОГ ИСТАКНУТОГ НОСИОЦА ТРГОВАЧКОГ КАПИТАЛА

Николе Милићевића-Луњевице (1767—1842)

Бржи развитак робно-новчаних односа у Србији крајем XVIII и почетком XIX века утицао је да се убрза и процес диференцијације на селу и издвајање сеоске буржоазије, из чијих су редова ницали крупни носиоци трговачког капитала. Они су током каснијег историјског развоја имали пресудни утицај и играли значајну улогу не само на пољу трговине, већ и у развоју друштвеног, политичког и државног живота у Србији. Број истакнутих носилаца трговачког капитала који су потицали из периода крајем XVIII века није био тако велики, али су временом акумулирана средства у њиховим рукама достигала знатне износе, који су били утолико значајнији ако се посматрају у оквиру тадашњих владајућих прилика на српском селу. Ови истакнути трговци који су временом постали главни носиоци извозне трговине стоком и сточним производима углавном на граници према Аустрији и Угарској користили су све могућности да своје капитале и даље увећавају, мада су се услови у неколико махова коренито мењали. Само је изванредан број оних који су и први и други устанак сачекали као богати трговци, па и после завршеног другог устанка наставили са истим успехом своју трговину. Никола Милићевић-Луњевица спада у онај мали број трговаца чија је активност на пољу трговине отпочела у предустаничком периоду, нижући све веће успехе, тако да је у први устанак ушао већ као познати трговац, или како се сам потписивао „великокупец“, потврђујући то касније у устанку и називом „газда“ који му је Карађорђе на име признања дао. Никола Милићевић је и у условима првога устанка наставио своју трговину учествујући и сам активно као борац и старешина, после слома 1813. године остао у Србији, трговао све до 1815. године, учествовао активно и у другом устанку, по његовом успешном завршетку вратио се својој кући у Луњевице и наставио опет своју трговину.

Један од важних елемената који појаву овога трговца чини интересантним за проучавање, лежи у томе, што се његов животни пут и етапе у развоју његовог трговачког капитала подударају са фазама развоја трговачког капитала у Србији крајем XVIII и почетком XIX века, нарочито до 30-тих година. Осим свега наведеног, са становишта

научног проучавања, постоји још један елемент који у овоме случају чини срећну околност. Наиме, о делатности Луњевице и као трговца и као политичара, и као родољуба и човека уопште, сачувано је може се рећи релативно највише архивских докумената и других података. Стога је после Мише Анастасијевића, и још малог броја ондашњих водећих трговаца, најпогодније кроз случај Николе Милићевића посматрати поједине особености у развитку робно-новчаних односа међу њиховим носиоцима, изналазити законитости тога развитка и проблеме и проверавати извесне претпоставке о процесу историјског развитка трговачког капитала и низа друштвених односа у Србији тога времена.

Насупрот и месту и улози Николе Милићевића као велетрговца и познатог човека у Србији XVIII и XIX века, у историјској литератури му до данас није дато одговарајуће место. Први, а унеколико и најпотпунији опис његова живота и заслуга у устанцима објављен је још 1873. године у књизи „Живот и радња заслужних Срба из окружја шабачког и подринског у Књажевству Србији у устанцима противу насиља турског од 1804—1815. године“, које је по казивању савременика и других акта прибрао Стојан Обрадовић, председник окружног суда у пензији. Касније, када су то и разлози двора и политике захтевали и када је његовој унуци Драги Машин требало наћи достојног претка, објављена је још једна биографија Луњевице, где је он приказан у романсираној светлости. Ова биографија Ђ. Врбавца препоручена је за употребу и школама. Осим тога, ни подаци у њој сабрани нису увек потпуни, ни критички одабрани, тако да се о Луњевици не добија јасна слика ни као човеку, ни родољубу, ни трговцу. По себи се разуме да се ишло највише за истицањем његових заслуга у устанцима и његових присних и пријатељских, кумовских веза са кнезом Милошем Обреновићем и књегинјом Љубицом. Књига не базира на архивском материјалу, већ претежно на анкети савременика и сродника Милићевићевих. Друга монографија о Милићевићу и данас се још налази у рукопису у Историјском архиву у Крагујевцу, из пера његовог унука официра Ивана С. Павловића. Њен је циљ такође да се на неки начин породица одужи своје славном претку и да га уврсти у ред историјских личности којима ће бити дато више места у историјској литератури. Што се овога рада тиче, он се заснива на богатој документацији породичне архиве, односно заоставштине самога Луњевице. Допуну тим подацима чине казивања, пре свега његове жене Ђурђије која га је дуго надживела, и тада живих савременика са којима је Иван Павловић могао да разговара, или је пак користио изјаве личности које су својевремено приватно или службено разговарале са савременицима Луњевићиним.¹ Поред тога што је и овој биографији

¹ Биографија је подељена на седам глава: у првој глави дат је опис његова живота, у другој трговачка активност, у трећој о односима са кнезом Милошем и његовом породицом, у четвртој о задњим данима Луњевићина живота и његовој смрти, у петој су глави подаци о породичном стању, у шестој су побројане задужбине, и најзад у седмој глави има података о његовом портрету. Чitava биографија има 75. страна са додатком од 14. страна у коме су углавном донете анегдоте из његова живота. Рукопис је касније пагиниран оловком, напомене испод текста почињу на свакој страни редним бројем један. Концепти и материјали на основу којих је ова књига настала чувају се и данас у породици Павловић — потомци кћери Лене Луњевићине — и на основу њих се може закључити да је Иван С. Павловић више година радио на сакупљању података, не знајући у почетку вероватно ни сам чему ће они служити, јер први исписи потичу још из 1887. године, када је он био гимназијалац, а вероватно је да је рукопис завршен тек 1902—3. године.

циљ да истакне Милићевића као родољуба, ратника, човека блиског Милошу Обреновићу, и као човека заслужног за ствар ослобођења српског народа од турског ропства, биографија је свестрано обухватила цео живот Луњевићин, посвећујући узгред и много пажње његовој трговачкој активности. И у оцени самога Луњевице полази од његове изјаве да му је трговина преча од свега. У томе је погледу ова биографија ипак знатно реалнија него Ђ. Врбавца.

Најдрагоценији део ове биографије је управо онај у коме се говори о Луњевићиној трговини уз навођење многих непознатих података до којих се данас ни на који други начин и не може доћи. Пре свега реч је о тефтерима, у којима је Луњевица бележио све своје трговачке послове. Тефтери, изгледа, у целини до наших дана нису сачувани, мада су они најбољи сведок и његових послова и доба у коме је делао.

Подаци донети у овој биографији употпуњени су у нашем раду подацима архивске документације из појединих фондова Државне архиве у Београду — Кнежеве канцеларије, Поклона и откупа, збирке Мите Петровића, Совјета, Министарства унутрашњих и Министарства спољних послова, Универзитетске библиотеке — рукописне збирке и исте збирке Народне библиотеке у Београду, као и Историјског архива у Крагујевцу, где је Луњевићин фонд настао куповином архивалија од наследника. У Државној архиви у Београду постојао је некада и посебан фонд Николе Милићевића-Луњевице у оквиру Кнежеве канцеларије, али су до данас сачувана само регеста у старој картотеци. Подаци садржани у поменутим архивским документима омогућују да се реалније процени учешће и однос Луњевице према устанцима, према властима, према Карађорђу и Милошу, и најзад потврђују познате податке о развоју његове трговине и њеном епилогу. Сви ови наведени материјали потврђују још једном да је оправдано проучавање Николе Милићевића у извесном смислу као типичне појаве, уз извесна отступања на која ће бити указивано током даљих излагања.

* * *

Први подаци о трговини Луњевице допиру у време пре Кочине крајине, када је као бивши чобанин и хајдук непосредно после женидбе са непуних двадесет година одлучио да се баци на трговину. Почео је скромно, својих пара једва да је имао 60 (пара), са жениног је врата скинуо ниску, коју је уложио у свој први посао.² У почетку је ступио код некога Џамбе из Качера лучећи за њега стоку, а по његовој смрти постао је калауз, затим и ортак Милана Обреновића у Брусници. Стекао је брзо поверење и наклоност Милана Обреновића, те му је Милан омогућио да за свој рачун тргује, склапајући уносне послове са трговцима из Аустрије. Најпознатији међу његовим пословним пријатељима из тога времена из Аустрије је трговац Петровић из Земуна, са којим је трговао и после одласка Милана Обреновића у Влашку и његове смрти тамо 1810. године.³ Услови трговине у време Наполеонових ратова са Аустријом били су на тржишту стоке према Србији врло повољни, јер су за потребе аустриске војске набављане велике количине стоке и цена притом није играла велику улогу. Лу-

² „Орати и копати више не могу, ако будеш срећна од ових белих новаца постаће жути“ — рекао је жени према наводима Ив. С. Павловића у поменутој биографији, Историјски архив Крагујевац, LXII, 1, 1/3.

³ Ив. С. Павловић, н. д., 4.

Њевица је стоку пребацивао за Аустрију најчешће скелом код Обреновца, јер су Турци бранили прелаз код Шабца. Такву трговину је Луњевица водио све до првога устанка, зарађујући много и лако на продаји рогате стоке и свиња или, како је и сам говорио, једна пара му је сто доносила. Укупна зарада у томе периоду износила је преко 60.000 дуката.⁴

Припреме за подизање првога устанка затекле су Луњевицу већ као врло богатог и угледног трговца и Милан Обреновић му се као таквом и обратио позивајући га да и он узме учешћа у буни на дахије.⁵ Луњевица је током устанка учествовао активно и као борац и помажући устанике знатним средствима.⁶ Као један од најзначајнијих својих подвига у устанку сматрао је онај догађај када је током борби око Ужица ушао у град и измамио Турке напоље. Српски логор око Ужица издржавао је, наводно, три месеца о своме трошку. Карађорђе је ценио велику материјалну помоћ коју је Луњевица пружао устаницима, његову личну храброст и низ услуга које је чинио набављајући ратне потребе преко својих пријатеља-трговаца из суседних области Аустрије и хтео га је наименовати војводом што Луњевица није прихватио, те пристао само на назив „газда“, како су га касније сви ословљавали, претежући то и на његове потомке.⁷

Луњевица је током целог устанка и даље активно трговао и извозио стоку за Аустрију. Преко поузданих људи, а често и сам, пребацивао је стоку преко границе, а начин је увек зависио од тренутног стања у односима Аустрије према устаницима, јер је и граница често била затворена за легалну трговину. Истовремено би набављао и ратне потребе у олову и баруту и пребацивао их преко границе у Србију, па су их старешине делиле у народу. Такав његов рад није остао непознат ни аустријским властима, које су водиле евиденцију о својим поданицима који одржавају везе са Србијом, а нарочито о оним Србијанцима који су током устанка у циљу трговине боравили у Аустрији. Евидентиран је и боравак Николе Луњевице приликом његовог дужег задржавања у Земуну, где се, наводно, задржавао ради наплате својих потраживања.⁸ Исти су такав изговор узимали и аустријски поданици приликом свога доласка и боравка у Србији и у Београду.

Као виђен човек присуствовао је и скупштини у Враћевшници.⁹ У неколико махова слали су га и Турцима на преговоре, верујући да ће као угледан трговац постићи најбољи успех. Као претставник Рудничке нахије ишао је Бећир Паши у Београд на разговор. Десетак година касније ишао је опет у Београд после неуспеле Хаџи Проданове буне да измоли од турских власти да не кажњавају целу Србију. Извор за ове податке је углавном његова молба Совјету и причања својевремено његовој деци али нема разлога да се подвргну сумњи, јер су људи који су 1839. године седели у Совјету углавном били са-

⁴ Исто. Луњевица је по повратку из Аустрије сам о томе причао Карађорђу.

⁵ Гласник друштва србске словесности, II, Београд, 1849, 256.

⁶ Државни архив НР Србије у Београду (даље ДАВ), МИД, V, I, 1893, Рег. Но. 74, в. Но. 1037 од 10 VII 1839 у Београду, Никола Милићевић — Совјету, у молби да му се за услуге учињене отаџбини ода признање и већа пензија.

⁷ Ив. С. Павловић, н. д., 8/1.

⁸ А. Ивић, *Списи* V, 272—3, Земун, 6 III 1808, Управитељ поште Кратај саопштава графу Зичи — у податке о земуњским личностима, које стоје у вези са Србијом.

⁹ Ј. Мишковић, *Грађа за етнографију и историју Србије*, календар „Панчевац“ за 1872 годину, 71—2. Овде се налази и кратка биографија Луњевичина.

временици догађаја на које се позивао и потсећао на своје заслуге. Према Ивану С. Павловићу задатак који је Луњевици био поверен да обави код паше Скопљака није био лак, јер га је овај, иако му се Луњевица преко тумача представио као марвени трговац — а Турцима је ишло у рачун нормализовање трговине у поменутом периоду — пресрео врло набусито и уз велике напоре Луњевица га је одобровољно, те се ова аудијенција завршила тиме што га је Паша чак огрнуо бињишем, те после отпустио.¹⁰

Као трговац Луњевица је наставио да тргује и у времену од 1813—1815. године, дајући често знатан део своје зараде за велике откупе. Он је често помагао и појединце, чак и непознате Србе када их је виђао у ланцима везане где их Турци друмом спроводе: „... но пак сам многе од њи чрез мога трошка и бакшиша, и најпосле ризиком живота мога у невољи и беди, трпећег зла курталисао“... Луњевица сматра да је један од знатнијих издатака у томе времену и онај који је имао за исхрану народа, који се у огромном броју његовој кући стекао када су кнез Милош и бумбашир Скопљака Паше Муселим Такотлић дошли да се продају српски и турски малули.¹¹

Могућности за трговину биле су у то време, и поред познате амнестије коју су Турци још 1813. године објавили и позива за трговање, знатно скучене, а на њихово погоршање утицала је и појава куте, која је једно време харала београдским пашалуком. Уз највеће напоре Луњевица је своју трговину одржавао, набављао новац и давао га као прилог за подизање новог устанка, а затим и лично у појединим борбама учествовао. Постоји и тврђење да је и он био један од кандидата за вођу устанка, јер би то и народ радо прихватио с обзиром на све што је учинио, и с обзиром на његов углед трговца и богата човека.¹² Према овим наводима поменутих аутора, Луњевица је тај предлог одбијао бранећи се: „Ја сам газда, ја имам пара, али немам памети за војевање. Тога је у Милоша. Ја мислим да њега изберемо. Ја ћу дати нешто новца, Петар Мали из Станчића нека да 500 талира, Јокса из Балуге 500, Вукосав из Темнића 500, ако не може толико, а оно 200“. Тешко је проверити наводе о његовој кандидатури за вођу устанка, утолико пре што о томе нема помена код поузданих аутора, који су тај период проучавали, али би ова његова изјава пружала логично објашњење његовог става уопште и у протеклом периоду када је он, иако близу власти, ипак остао по страни. И нема, колико нам је познато, помена о томе да се он на било који начин борио за власт или да се наметао. По свему изгледа да је за њега вођење његове трговине стварно био главни циљ коме је све остало подредио, осећајући притом да би му учешће у власти у томе могло сметати, и то утолико пре ако таквих амбиција и склоности није имао.

По верзији генерала Јована Мишковића,¹³ објављеној у Ратнику 1883, I, стр. 5, сам кнез Милош је на сабору на Цвети свој предлог пребацивао на Луњевицу, који се никако није хтео примити вођства у

¹⁰ Из поменуте молбе Николе Милићевића — Совјету, и Ив. С. Павловић, н. д., 10—11.

¹¹ Исто.

¹² У рукопису Ив. С. Павловића наведен је исказ Јована Сарића, окружног начелника у пензији, који је о томе слушао од Јована Поњавића, стогодишњег старца из Брунице. Исто тврђење наводи и Ј. Мишковић (Годишњица Николе Чупића, XIX, Београд 1899, 203—204).

¹³ Ј. Мишковић, Ратник, I, 1883, 5.

устанку. По одржаној скупштини после повратка у Црнућу, Милош је затекао Луњевићин прилог устанку: „један коњски товар пун галира“. Тај податак о дару наводи Сима Милутиновић у својој Историји Србије,¹⁴ Михајло Гавриловић, аутор познатог дела о Милошу Обреновићу, није га прихватио као сигуран, полазећи од тога да тај моменат ни сам Луњевица не истиче у својој познатој молби Совјету.

Одржавајући сталне везе са Аустријом током другог устанка, Луњевица је у неколико махова прелазио у Срем. О једном таквом преласку познати су и детаљи, јер је аустријска стража зауставила и чак враћала његов чамац.¹⁵ Па ипак су касније аустријске власти дозвољавале Луњевици да прелази у Срем гледајући на његове послове и благонаклоно.¹⁶ А. Ивић сматра да је Луњевица био аустријски поверљиви човек, уствари ухода, што произлази на основу докумената Петроварадинске генералне команде. У времену прве владе кнеза Милоша сусреће се у уходским извештајима и име Николе Луњевице. У једноме документу из тога времена, 1815. године, барон Сигентал је Петроварадинској регименти наредио у Митровици да преда уходи у Србији 300 ока кукуруза. Исте године дозволио је барон Симбшем да ухода Никола Милићевић у случају нужде може пренети на аустријску страну своје најбоље ствари и марву. Када је сазнао да се ту ради о 760 комада стоке, опозвао је своју одлуку. Из захвалности на указиваној помоћи, Луњевица је по успешно завршеном другом устанку, наводно, послао цару у Беч на дар 100 угојених волова, а митрополиту Стратимировићу 25 ком. волова.¹⁷

Пошто је тако у протеклом периоду обезбедио континуитет своје трговине и углавном сачувао знатан део свога богатства, мада нема података и да га је нешто увећао, Луњевица је био у стању да одмах по завршеном другом устанку настави своју трговину, обнављајући нашироко све своје раније везе, и у земљи и ван ње.¹⁸ Позитивно је што је он у томе периоду повукао за собом и друге трговце који нису имали сопственог капитала за почетак послова, добрим делом и стога што им је све у протеклом периоду пропало, а они су се још и задужили. Његова помоћ овим трговцима да своју трговину обнове значила је и велики допринос обнови привредног живота у Србији.¹⁹

Као трговац Луњевица је увек имао већи број калауза-посредника, од којих је неке задржао чак и онда када су услови за трговање били крајње неповољни и несигурни. Као стари и искусан трговац

¹⁴ С. Милутиновић, *Историја Србије*, 139.

¹⁵ С. Милутиновић, *Исто*, 229, и Ив. С. Павловић, н. д., 18/1, који наводи да је тај догађај на Сави пренет и генералу у Варадину, који је о томе известио и царску канцеларију у Бечу.

¹⁶ А. Ивић, *Документи о устанку Срба под Карађорђеом Петровићем*, Загреб 1920, V.

¹⁷ Према Ив. С. Павловићу, н. д., 19, Стратимировић је за узврат на дар послао своју слику Луњевици, која је и касније чувана у његовој оцаклији све док она није порушена, па се не зна шта је са сликом касније било.

¹⁸ Луњевица је по завршеном устанку ишао својим послом у Варадин, и у позоришту био запажен због своје богате ношње, Ив. С. Павловић, н. д., 18/1.

¹⁹ Д А Б, *Збирка Мите Петровића*, XXXII, 259 од 9 VII 1816 у Луњевици: „според тога и неке бивше трговце који су у дуг у вилајету заплетени... ако је с вашим дозвољењем, за које од сада, у свако доба добра бити, а за старе дугове не подватам се, но службом...“

знао је да користи настало побољшање општих прилика после другог устанка, улажући све своје снаге да обновљеној трговини да још већи замах и одмах отпочне посао са још већим бројем калауза, признајући у молби којом тражи да му се такав рад од стране кнеза Милоша дозволи да ово чини „једно мене ради, а друго и за вијалет надам се да ће сигурније бити...“²⁰

Број људи на које је Луњевица притом мислио, што калауза што ортака, износио је седамнаест. Значајно је да се Луњевица, водећи рачуна о територијалном обиму својих трговачких послова, ослањао на људе из различитих нахија, укључујући у своју трговину и више места но што је имао калауза, и осигуравајући тиме свој утицај на тржишту Србије и убудуће. Област његове трговине простирала се на следеће нахије: рудничку, ваљевску, ужичку и шабачку.²¹ Током идућих година мрежа калауза и ортака се ширила обухватајући још неке нове територије и нова лица. Поред дозволе да у 1822. години преко скеле митровачке и шабачке може трговати са Аустријом,²² већ у јануару „газда и трговац“ Никола Милићевић добија дозволу да може трговати уз помоћ већег броја калауза.²³ Другом дозволом коју је добио крајем исте године обухваћен је још изванредан број калауза, и то за рудничку нахију, ваљевску, и друге, у свему 17 познатих лица из четири нахије које су се и даље могле сматрати сталним делокругом његове трговине.²⁴

Карактеристично је да је Луњевица више година радио са истим људима, и у подацима за 1822—3 годину сусрећу се имена шесторице калауза из 1816. године. То би значило да се његов однос са овим калаузима базирао на дугорочним пословима са једне стране, а друго, да су калаузи имали рачуна да тако дуго раде са њим и за његов рачун, не заостављајући притом ни интересе своје трговине. Недостатак редовних података у каснијим годинама отежава да се даље прати ова појава са свим појединостима, али вреди помена да су имена калауза о којима се сазнаје десет година касније сасвим нова. Нова су и места из којих се јављају, што би био поуздан знак померања трговачких интереса Луњевице ка новим областима. Знатно мањи број калауза него у годинама непосредно после другог устанка одговарао би и погоршавању прилика у његовој трговини. У 1833. години то су била ова лица: Томо и Димитрије из Врбаве, Милош из Степојевца, Милија из

²⁰ Исто.

²¹ Д А Б, З М П, ХХХИ, 259, 9 VII 1816 у Луњевици: из ужичке нахије пријавио је за калаузе Милију из Горобиља; из рудничке нахије: Пегра Пеовића, Николу Белића, Пантелију из Јуноша, Илију Јованова из Пиромана, Јована Радованова; из ваљевске нахије: Младена Николића, Јакова Лазића, Јована Вучковића, Саву Секулића; из шабачке нахије: Ранка Бурђевића, Стефана Смиљанића, Радована из Берчића, Михајла из Берчића, Јанка Бјеловића и Стефана Дилберића из Шапца. Као ортака пријавио је том приликом само Дмитра Микајловића.

²² Д А Б, Кнежева канцеларија, Varia, XL, 105.

²³ Д А Б, К К, Varia, XL, 98. Добио је дозволу да може трговати уз помоћ следећих калауза: из рудничке нахије Иван Радовановић из села Грабовице, Петар Пејовић из Присловина; из ужичке нахије Милија Гордић из Горобиља; из ваљевске нахије Вуксан Живковић из Врачевина, Живко Драгићевић из Врела, поп Добривоје из Орашца, Теодор из Пристенице, Младен Николић из Врела; из шабачке нахије Стево Далвировић из Шапца, Јаков Лазић из Стубљана.

²⁴ Д А Б, К К, Varia XL, 108, за 1823 годину.

Црњана, Паја из Клинаца, Марко из Санковића, Никола из Лукавца, Јовица из Рубибрезе, Филип из Опорнице и без ближе ознаке места — Велимир Вукићевић и Нинко Н.²⁵

О његовом односу са калаузима није познато много података, осим тога да су понеки међу њима уживали веће поверење, као на пример Марко из Кнића који му је само у једној години калаузио за вредност од 40.000 гроша.²⁶ Са понекима је долазио и до спора, од којих је познат један пред судом у Ваљевоу 1835—6 године.²⁷ Суд на основу расположивих приложених писама и испита није донео никакву пресуду, нико није званично оглашен кривим, и остављено је Луњевици да сам расчисти са својим калаузима овај спор. Из преписке њихове може се сазнати много о суштини њихових односа.²⁸ Оптужени калаузи Никола Марковић и Жика Марковић тврдили су да је Луњевица хтео да их натера да са њим снесе солидарно ризик у трговини. Марковић је у 1833. години купио по Луњевичином налогу једну партију од 34 комада вепрова, затворио их у свој обор, куповао жито, исхранио их и потом предао Луњевици, као што је то и раније било уговорено. Газда Никола је одбио да све трошкове призна калаузу, правдајући то тиме што је приликом продаје на овим вепровима имао губитак. Основа спора била је у томе што би се у случају да калауз не сноси никакав ризик за исход трговине, његов положај поправљао и јачао у односу на газду, који је трпећи сталне губитке у трговини долазио у незавидан положај да једнога дана буде изложен конкуренцији свога бившега калауза. Такви су се случајеви свакодневно догађали, и то је био један од путева да калауз продре у ред трговаца, чији је слој свакодневно рапидно растао.

Несумњива предност Николе Луњевице као трговца лежала је у томе што се он ослањао на своје дугогодишње искуство, на проверену трговачку мрежу у земљи и ван ње, у Аустрији, на капиталу претежно акумулираном путем трговине, и најзад на провереним методама трговања. И поред свега тога Луњевица је подлегао законима тржишта, на коме се све јаче распламсавала конкурентска борба, вођена са много жештине, мало обзира, и често уз ванекономске методе насиља, превара и сваковрсних лукавстава. Једна од врло раширених појава у томе смислу било је познато одузимање капарисане стоке испод капаре, зашто су се и Луњевица и други трговци узајамно оптуживали. Међу мерама које је кнез Милош сматрао важним и неопходним у регулисању односа међу трговцима била је и забрана трговине испод капаре, што је нарочито био обичај старешинског слоја.²⁹ И сам Јован Обреновић је користећи свој старешински положај у неколико махова куповао свиње и другу стоку испод капаре коју је Луњевица дао, што

²⁵ Ови су подаци из тефтера за 1833. годину, који је имао у рукама Ив. С. Павловић, н. д., 35. Међутим у тефтеру за 1837/8 годину, који се налази у Ист. арх. Крагујевац, 3/56, LXXII, у 1837 години сусрећу се два калауза: Никола и Живан.

²⁶ Исто.

²⁷ Државни архив Ваљево, Протокол суда ваљевског, 27 II 1835, Но 72.

²⁸ Д А В, 11 I до 28 XII 1836.

²⁹ Универзитетска библиотека у Београду, Инв. бр. 3533 од 22 јула 1818, Никола Милићевић-Јеврему Обреновићу.

је њега утолико теже погађало што су његови трговачки послови ишли све слабије.³⁰

Било је и случајева у којима је Луњевица, осећајући се јачим над неким трговцима, прибегавао истим овим методима, које би иначе у своме случају осуђивао. Уколико су се његове материјалне прилике погоршавале, све је више одступао од својих принципа, грабећи колико и како и где је могао.³¹

У борби за одржавање своје имовине, за исхрану своје стоке и несметано вођење трговине, Луњевица се грчевито борио да њему припадне закуп жировница, испаша, и где то не би лако ишло, употребљавао је и силу. У овим случајевима то је било обухваћено и надлежношћу самога кнеза Милоша, међутим Луњевица се није устручавао да онда, када је у питању његов опстанак, кнезу Милошу одузме и саденуте стогове сена. Најпре је Луњевица покушавао лепим начином да умоли кнеза Милоша да му уступи жито у закуп, стојећи на становишту да кнез Милош треба сам да одреди услове закупа, тако да нико не буде оштећен. Са друге пак стране, он није хтео ни сељацима да одузима жир и испашу без уговора, којима би и њихова права била заштићена. Такав је био његов став 1818. године, када му је трговина још цветала и када му принципипелност није сметала, и могао је да причека док одговарајуће власти не донесу одлуку.³² Неколико година касније, када су се у његовој трговини почели јављати први знаци стагнације и први неуспеси, његове молбе за закуп жира су очајније и ангажујући још неке људе од утицаја — кнеза Васу Поповића и кнеза Јоксу — он настоји да му кнез Милош на сваки начин одобри закуп жира „јербо моје свиње нити имам куда, нити по ким у Старовлашку на жир пошиљати, и овде ја би по Вашој заповести жировницу наплаћивао“ ...³³

Проблем исхране стоке постављао се све више као акутно питање, уколико је развој сточарства јачао, и уколико се увећавала трговина стоком, што је узајамно једно на друго деловало. Упоредо са тим расле су и цене сувата и испаша, жирових шума, да се често није исплаћивало гајити стоку и даље на стари начин. Али у ситуацији када стајско сточарство и узгајање стоке путем исхране житом још није било могуће у потпуности применити, јер нису биле обрађене потребне површине, морао се узимати у закуп жир па ма колико он стајао. За закуп који није вредео више од 4—500 талира давало се и по 6—800 талира, а Луњевица је био спреман да да и 1000 талира, само да га сачува за себе, и не препусти у руке свом главном конкуренту, извесном трговцу Нинићу, јер „то би боље било да ја жив нисам, које би сав свој рад за годину изгубио.“³⁴ Следећа етапа је у насилном отимању салаша у

³⁰ Ив. С. Павловић наводи да је то, према причању његове бабе Ђурђије, био озбиљан разлог Луњевичином осиромашавању.

³¹ Д А В, Београд, 24 маја 1832, Но 411, Јеврем Обреновић — Суду нахије ваљевске да се Јеврем Васић из Палежа и његов ортак Петар Јовановић, као и ортак Сима Филиповић из Мислођина, жале да им је газда Никола Милићевић одагнао испод капаре неке капарисане свиње.

³² Д А В, З М П, II, 252, у Луњевици, септембра 1818, „... ако не биде од вас писма ја нећу стављати се више макар остао без пара“ ...

³³ Д А В, К К, XXVI, 64 од 8 VIII 1823 у Луњевици, Никола Милићевић — кнезу Милошу.

³⁴ Д А В, К К, XXXVII, 793 од 12 I 1835, Никола Милићевић — кнезу Милошу.

које смешта своје свиње за исхрану, без обзира на последице сукоба са кнезом Милошем, чији су то салаши били.³⁵ Такав се поступак имао строго казнити, на што и Јеврем Обреновић упозорава: ... „И да му се скрене пажња (Луњевици) да ће се са њим поступити као и са сваким који би направио сличан преступ — и да му се скрене пажња да се убудуће ни у што господарево не би умешао.“³⁶

У пријави Лазе Теодоровића, исправника окружја шабачког, од 8 августа 1835. године упућене Јеврему Обреновићу, наводи се да је Никола Луњевица у Тополик-ливаду кнеза Милоша „своје волове угнао и не питавши никога; а к томе од 21 пласта пробрао је 7 по највећи и лепши и однео; а оно сено што је остало, пустио те волови разносе на роговима и газе.“³⁷ На крају, Луњевица је доживео да се оствари све оно за шта се борио, односно да се планине са жиром даду на уживање народу, а њему тада већ и нису биле потребне, јер више није располагао оноликом стоком коју би у њима исхрањивао.³⁸

Појаву Луњевице као типичног носиоца трговачког капитала, који се, обезбеђујући несметану акумулацију своје капитала, служи свим тада познатим методама насиља, допуњују и подаци о неким оптужбама да је отимао људима земљу, мада тих случајева нема много и не би се могло рећи да су за Луњевицу посебно карактеристични. У познатим случајевима из 1819. године Луњевица је оптужен да је отео неку земљу и ранији власници му прете убиством.³⁹ Постоји и оптужба његовог првог комшије да му је приликом зидања своје куће отео део плаца на који је овај имао и тапију, а уз то кућу тако сазидао да вода са његове стрехе пада на кућу комшије, те овој труну греде.⁴⁰ И најзад, у трећем познатом случају, Луњевица је тужилац против неких људи који су наводно његову дедовину-крчевину преотели.⁴¹ Из свега познатог остаје закључак да та појава није била типична за Луњевицу као метод богаћења, мада из ње у општем склопу ондашњих односа није био изузет.

* * *

Како се већ из претходних излагања видело, у трговачкој каријери Николе Милићевића истичу се три карактеристичне фазе које се подударају са фазама развитка трговачког капитала у Србији крајем XVIII века до 1830-тих година. Најпре, као прва фаза је његово издвајање из редова одгајивача стоке, сељака у калауза, затим ортака, све до првих самосталних иступања на тржишту, до првих већих акумулација његовог трговачког капитала. Дате повластице Србији познатим хатишерифима крајем XVIII века и француско-аустријски ратови

³⁵ Д А Б, К К, XXXVII, 823 од 1 VII 1835, Шабац, Стојадин Миливојевић — кнезу Милошу, да је истерао напоље свиње газде Луњевице из свога салаша, који је био узаптио.

³⁶ Д А Б, К К, XXXVII, 829, Крагујевац, 9 VIII 1835.

³⁷ Д А Б, К К, XXVI, 246, Крагујевац, 12 III 1839, П Н 249, кнез Милош — Радоју Вилићанину, мајору среза мокрогорског округа рудничког.

³⁹ Д А Б, К К, Никола Луњевица, 2 IV 1819. Данас је сачуван још само регест у старој картотеци, а такав се фонд више не води у Кнежевој канцеларији, јер су током времена документи уништени.

⁴⁰ Д А Б, К К, XXXVII, бр. 621 од 23 VIII 1833, Коста Радовановић — кнезу Милошу.

⁴¹ Историјски архив, Крагујевац, LXXII, 1839/26.

у Европи, који су утицали да на тржишту поједини артикли постану дефицитни и да им цена нагло расте, учинили су да су се многи трговци из пашалука, међу њима и Никола Милићевић, у релативно кратком времену обогатили. Његово касније прилагођавање устаничким приликама води и ка увећавању његовог капитала, и после двогодишње стагнације он у нови живот Србије ступа потпуно спреман. Међутим, ту сада долази до промена које се на основу претходног развика не би могле очекивати, јер даљи ток развика његовог трговачког капитала само донекле иде још по узлазној линији. У томе би се смислу животног пут великотрговца Николе Милићевића до тога тренутка могао сматрати типичним, просечним путем једног сточарског трговца, који је у свим наведеним условима умео спретно да користи повољно створене прилике за развој тржишта стоком у Србији. Међутим, у периоду после другог устанка и у условима које је он створио, а нарочито после тридесетих година, и још више после уставних признања слободне трговине, Никола Милићевић није био у стању да се одржи као велетрговац, па ни обичан сточарски трговац. Њега ће уништити закони тржишта.

Као трговац Луњевица је водио строго рачуна о својим пословима и сви су они били забележени у одговарајуће тефтере. Иако сам неписмен држао је понеког писара који му је обављао трговачку кореспонденцију и водио књиге. Највећи део својих послова обављао је са трговцима из Аустрије — Земуна, Варадина, Митровице — као са трговцима на велико, са разгранатом трговачком мрежом и великим капиталом, који су водили трговачке књиге, редовно примами штампу и пратили прилике на главним светским и локалним тржиштима. То је био један од основних разлога да и Луњевица почне водити своје трговачке књиге, које је он марљиво у сандуку чувао. Насупрот томе његови партнери ни су тако чували своје књиге.⁴² До данас је остало непознато да ли су и који од осталих трговаца у Србији, сем кнеза Милоша, уредно водили трговачке књиге. Али, ако се узме у обзир да су знатно искуснији и културнији трговци у Аустрији своје тефтере после извесног времена уништавали, онда се лакше да разумети ако су тако са своје стране и трговци у Србији поступали са својим тефтерима под претпоставком да су их имали.

Што се тиче Луњевице, његов биограф Ив. С. Павловић наводи да је он све своје тефтере чувао у сандуку на коме је писало „анно 1805“. Ниједан, пак, од сачуваних тефтера није потицао из времена првог устанка, тако да је остало нејасно да ли их је Луњевица и тада водио. Захваљујући његовој жени Ђурђији и потомцима, сачувани су после његове смрти многи тефтери настали после 1815. године, а после смрти и његовог сина Панте, склонио их је рођак Гаја Пајовић. Приликом доласка краљице Драге и краља Александра Обреновића у Луњевицу 1901. године предато им је десет тефтера, док учитељ Јован Поповић, који их је и сам користио, наводи да је осим ових нашао још три у селу Брезни. Ив. С. Павловић је имао прилике да све те тефтере користи, и у биографији Луњевице он је према своме избору доносио изводе из њих. По њему, радило се о две врсте књига. Једне су служиле као уписнице важнијих дела, а остале, различите по формату и

⁴² Историјски архив Крагујевац, LXXII, 1839, 29, Стефан Михајловић — Николи Милићевићу, 3 IV 1839 у Митровици: ... „што се пак мене тиче, ја вам најстарија писма или ти протоколе од трговине држим до 5 година, друго све уништавам...“

величини и већином укоричене, биле су праве трговачке књиге: са евиденцијом о примањима и издавањима, о вересији и дуговима, и о свим најситнијим издацима, обрачунама са калаузима и слугама.⁴³

Што се тиче преписа тефтера под насловом „Протокол господара Николе Милићевића Луњевице, нахије рудничке. Лета 1822 августа 2 уписаније важније дела“ у коме је исписано само 5—6 листа, он се налази данас у Историјском архиву среза крагујевачког. Главни записи у овоме тефтеру односе се на мираз дат кћерима, обрачунат у новцу и побројан редом у свим предметима који су уз то ишли. Осим тога, ту је нотирана и заоставштина његове прве жене, уколико је од ње давао по нешто кћерима у мираз, или чак и својој четвртој жени Ђурђији. Поред важности коју ове белешке имају као сведочанство о имовном стању Николе Милићевића у времену када је коју од наведених трију кћери опремао и удавао, оне пружају и значајне податке о мирузу који је једна од газдинских кћери тога времена морала да носи. Ови подаци су интересантни и са становишта културних прилика тога времена, јер су у њима побројани и сви предмети које ће оне унети у своје ново-засновано домаћинство, које није било просечно, већ оног најбогатијег, горњег, трговачког и старешинског слоја.

29 септембра 1822. године забележено је у томе тефтеру да је ћерки Јеки приликом удаје дато:⁴⁴

у новцу

„Дадо Јеки за наниз 100 ком. рушпије	2.000 гроша
у рубљама дадо	50 „
за бисер дадо Јеки	160 „
дато и од мајке њене што је остало	112 гр. 6 п.
исплати гђи Љубици једну контру од бошчалука	574 „ 20 „
другу конту преко Николе писара примљену, 2 женска бошчалука, 3 пешкира мушка и 1 велики	108 „
	<hr/>
	3.005 гроша

у стварима

12 калајлија, 12 пари ножа и виљушки, 1 супеншисла, 1 калајлија велика, 12 кашика калајни, 1 тражир кашика, 2 солира, 7 јастука, 1 душек, 1 јорган, 1 чаршав за душек, 1 јастук бошча, 1 ћилим велики, 1 цубе до земље, вишњево, самуром постављено, 1 јелек до земље, 1 прслук кратки, 1 цурче кадивиља, 1 тепелук, 1 парте златали с камењем, 1 леген или ибрик шарени. Конец.“

6 октобра 1828. године забележен је мираз дат ћерки Ристи о удаји:⁴⁵

у новцу

„до испрошенија дато јој у којим било мало мајчини(пара	
27 дуката рушпији по 25 гр.	675 гроша
50 рушпији нанизани по 25 гр.	1.250 „
75 рубии синцирли на наниз по 6 гр.	450 „
при пооду дадо јој за трошак	25 „
	<hr/>
	2.400 гроша

⁴³ Ив. С. Павловић, н. д., 22/1 и стр. 23.

⁴⁴ Ист. арх. Крагујевац, LXXII/32, 1822.

⁴⁵ Ист. арх. Крагујевац, LXXII/31, 1828.

у сиварима

1 од злата минђуше, 1 кол цубе, 1 антерија велика фина, 1 јелече кратко, 3 парче за кошуље, 1 тепелук златали (110 гроша), 2 антерије, 2 јелека до земље, 2 ћурчића црвена, 4 бошчалука на дар, 11 бошчалука на дар, 14 марама на дар, 6 јастука спремије, 1 душек, 1 јорган, 1 чаршав, 1 јастук бошча, 1 ћилим велики, 1 серчада, 1 кошуље и гаће женске, 5 пари штримфли, 4 мараме fine, 1 џемпер фини, 2 шамије, 2 кушака, 5 пешкира, 1 чешаљ, 1 сапун, и чирак стамболски, 12 калаилија мали, 2 калајлије велике за печење, 2 супеншисле, 1 рентацна, 12 кашика калаини, 12 пари ножа и виљушки, 1 солпр.

При послаку(!) Ристине удаје призвао сам Ристу и Вукашина и рекао обојима, ако буде ваида овојима што сам досад дао, и знадну ти благодарити, да ћу још дати 50 дук. цесарски, потом забунитише поара... (!)—... да многа, но вако остаје до удаје и женидбе друге деце, и ако се имаде од куд дати, преко расположенија друге деце, рад сам дати како што сам и рекао.“

Најзад у 1832. години нашла се белешка о миразу који је спреман ћерки Анђи и о дару жени Ђурђији: ⁴⁶

„Почиње се Анђи ћери давати за низање и от паре покојне Милосаве даде се Анђи:

3 дуката велика по 4 дуката по 35 гроша	420	гроша
2 суферина велика по 3 дуката по 35 гроша	210	„
2 муамедије велике по 42 гроша	84	„
10 комада рушпи по 35 гроша	350	„
35 комада рубљи синцирлија по 6 гроша	210	„
	<hr/>	
	1.274	гроша

Спремио јој и послао у Крагујевац од наниза покојне Милосаве:

20 ком. рушпи по 35 гроша	700	гроша
35 ком. рубљи синцирлији по 6 гроша	210	„
6 ком. дуката ћесарски по 35 гроша	210	„
1½ махмудије по 42 гроша	63	„
½ суферина	52,20	„
15 дуката цесарских изнесе моје по 35 гроша	525	„
	<hr/>	
	3.035	гроша

12 августа 1832

Даде се до сад газдарици Ђурђији од пара покојне Милосаве

10 ком. рушпи по 35 гроша	350	гроша
1 муамедија велика	42	гроша
	<hr/>	
	392	гроша

Из моје касе дадо јој дук:

5 дуката велики по 4 дук. тос. 20 по 35 гроша	700	гроша
2 суферина по од 3 дук. . . . . 6 „ 35 „	210	„
32 рушпе по 35 гр.	1.120	„
1 махмудију велику	42	„
1 сребром позлаћено тафте		
	<hr/>	
	2.624	гроша

⁴⁶ Ист. арх. Крагујевац, LXX, 1822/32, 1832.

Сачувани пак фрагменти других тефтера претстављених у раду Ив. С. Павловића, под претпоставком да их је тачно цитирао, дају праву слику кретања Луњевичине трговине и капитала после 1815 године.⁴⁷ У првим годинама после устанка у тефтерима за 1815 и 1816 годину убележене су значајне суме за продату стоку у Аустрију и на име прихода без ближе ознаке. За 1815. годину суме се овако крећу:

„Од Спасоја Карамарковића из Митровице при- мљено	19.846 гроша 40 п.
„ Бојића из Митровице	15.000 „
„ Лазе Казанције из Ирига	6.987 „
„ Константина Пивара из Земуна	5.669 „
„ Јована Адамовића из Скеле	1.962 „ 18 п.
	<hr/>
	49.464 гроша 58 п.
Облигација Константина Пивара	3.358 „
	<hr/>
	Свега: 52.822 гроша 58 п.

У следећој 1816. години појављује се извештан број нових лица која су сва из аустријске стране и њихове су уплате врло високе:

„Од Трифуна Станишића из Ирига (за свиње и волове)	17.748 гроша
Од Филипа Карамате на Остружници за свиње	27.623 „
Од Јоце Карамате за свиње	9.550 „
Од Лазе Хаџи Бајића	10.050 „
Од Јованчета из Митровице на Мишару	7.200 „
„ „ „ „	12.450 „
„ „ „ „	14.500 „
	<hr/>
	Свега: 99.221 гроша

И најзад за 1817. годину забележено је да је примљено:

Од Васе Мијановића за свиње	10.030 гроша
Од Спасе Карамарковића	1.820 „

У следећим годинама се не може пратити континуитет његове трговине, јер нема тефтера како је то и у претходном излагању објашњено. Из приручнога тефтера за 1837. годину, који се може користити у Историјском архиву у Крагујевцу, виде се извесни подаци за трговину у оном периоду када је његова трговачка моћ била у опадању. У целој 1837. години купио је и продао према тефтеру свега 38 ком. волова, 45 ком. крава, 91 ком. свиње и 159 брава овнова, тргујући највише са ваљевском и шабачком нахијом. Примљене и издате суме новца односе се углавном на трговину наведеном стоком, делом и за закуп испаше и жировнице.⁴⁸

⁴⁷ Ив. С. Павловић, н. д., Изводи из тефтера, 25—8.

⁴⁸ Ист. арх. Крагујевац, 3/56, LXXII. Овај тефтер је набављен од Јанићијевића, адвоката из Београда. На њему нема ближе ознаке о својини, али према садржаним подацима припада Луњевцима. Има бележака и о трошковима његове жене Ђурђије приликом њеног пута у Шабац. Тефтер је приручни, свуда се сусреће напомена „пренето“, што значи у неку главну књигу. Рукопис се мењао у тефтеру, није писано редом, формат је 8⁰, на корицама има цртеж воденим бојама: у сваком углу по једна крушка. Тефтер садржи податке о свакодневним домаћим издацима за ткање, шивење и сл., затим о платама слугама, најзад о трговини стоком — набавкама стоке и продаји, о зајмовима. Интересантно је да је извештан део трговачких послова вођен по селима, груписано забележен.

Ако се анализирају ставке у овим изводима из тефтера, које је Павловић објавио, пада у очи да током каснијих година опадају цифре примања, а расту ставке дугова. За 1815. годину познати су неки мањи дугови који су износили по неколико стотина гроша, и који су били последица свакодневних текућих кредитирања у трговини, неопходних за свакога трговца, без неког дубљег значења. Зато под датумом од 30 јула 1815. године (или 6) није јасно, Луњевица бележи само ове цифре:

„1 Попу Јанку из Вујетинаца	100	гроша
2 Тодору из Брђана	95	„
3 Миловану из Мајдана	55,20	„
4 Филипу Адамовићу	200	„

У даљим белешкама види се да је овај последњи поверилац погинуо, и да је Луњевица парцијално враћао дуг његовој жени. За 1816. годину забележено је неколико сума, од којих су највеће у износу од по 1000 до 1150 гроша од госпоје Љубице Обреновић и 200 гроша од протје Матеје Ненадовића.

Павловић наводи да су сличне суме доста дуго фигурирале као дугови Луњевичини, и тек после 30-тих година долази до већих задужења. Наиме, 1832, 1833 и 1834. године примио је од кнеза Милоша из државне благајне укупну суму од 26.900 гроша, коју је својом отплатом из 1836. године свео на 17.300 гроша, и која му се сума дуже времена водила као дуг Совјету.⁴⁹ Из тефтера се лепо види, како каже Павловић, да су ставке зајмова годинама расле, смањивале се ставке примања, што је значило и мање могућности за ликвидацију тих дугова. То је управо и био реалан приказ стварности о којој је Луњевица у својој кореспонденцији својим рођацима, пријатељима и повериоцима говорио, тражећи у неколико махова хитне зајмове да ликвидира бар ове највеће дугове.

За дугове из првих година после другог устанка Луњевица је увек имао покрића у вересији својих купаца из Аустрије, којима је често давао робу на кредит, и није био увек у могућности да оде и наплати своја потраживања. Зато зајмови које су му повериоци у то време давали за њих нису претстављали никакав ризик. Највећи и најчешћи поверилац био је кнез Милош, коме је Луњевица одавао признање, које би се могло рећи да је врло ласкаво, и своди се на то да је кнез Милош бољи поверилац него сви остали.⁵⁰ Такво Луњевичино тврђење имало је основу и у томе што кнез Милош није зеленашио, као што је то био познат обичај других трговаца, који су стално давали новац на зајам. Десетак година касније када су се прилике у Луњевичиној трговини почеле мењати на горе и када су зајмови које је он тражио били

⁴⁹ Ив. С. Павловић, н. д., 28—9, и поменуто писмо Луњевице Совјету од 10 V 1839 године.

⁵⁰ Д А Б, З М П, Никола Милићевић, великокупец — кнезу Милошу, 11 XI 1818 у Луњевици, моли да му позајми 2.000 гроша и каже: ... „а море бити да ми нећете веровати ће сам остао без пара... јер кад год сам од вас узимао по 2.000 гроша боље ми је било ваида него од другога 5.000, а бољи твоји 5.000 него други 10.000...“

везани за дужи рок, расле су и суме које је тражио на зајам.⁵¹ У томе периоду Луњевица је на махове западао у такву кризу да је једном, приликом свога боравка у Београду, био принуђен да за трошкове лечења прода и коње и кола, помишљајући озбиљно да изложи продаји и куће и дућане у Шапцу, а познато је да је то био уобичајени крај трговца — када пређе на продају некретнина.⁵² О томе су сведочиле и бројне објаве стечаја касније у Србским новинама. У тешкој ситуацији обраћао се за помоћ и своме куму Васи Поповићу, и то управо после велике штете коју је претрпео после велике крађе, затим услед општих неприлика које су га снашле после смрти друге жене — у три брака имао је 14-торо деце —, и када ни из тих разлога није могао да се посвети своме послу или да редовно сакупља вересију, а није хтео да се баца у нове дугове. Тражио је стога да му Васа Поповић 1829. године помогне зајмом од 2—3.000 гроша, одређујући као рок враћања онај моменат када буде извео стоку на продају. Обећавао је да ће се бацити и на трговину сољу — што је касније и учинио — и тако створити могућности за отплату дугова.⁵³

За Луњевицу није било познато раније да се бавио трговином сољу — мисли се на литературу — али у документима има доста података да је једно време трговао сољу, да се чак редовно обавештавао о приликама на тржишту и ценама за со, што би указивало на чињеницу да га је та трговина и те како занимала и као купца — одгајивача стоке, и као препродавца соли. Осим сољу, трговао је и шишарком, али се то углавном свело на трговину у 1834. години, када је у Србији вођена општа акција сакупљања шишарки за државни рачун. Тада је настао и познати спор трговаца и државе, која је по знатно нижој цени плаћала трговцима шишарку, но што је она продавала даље и добро зарађивала. Велики губитак који су трговци тада претрпели надокнађен им је после велике борбе тек неколико година касније. За Луњевицу се тада поставило питање да ли да му се та зарада исплати у готову или, пошто је био презадужен, да се обустави за дуг. Интервенцијом кнеза Милоша стало се ипак на становиште да су дугови његова лична ствар, и да их је дужан сам регулисати, те му је зарађен износ и исплаћен.⁵⁴

Према евиденцији вођеној кроз његове тефтере, примио је 1 II 1833 и 15 II 1834 године укупно 26.000 гроша државног новца уз облигацију и посредством кнеза Милоша, вративши 1835. тек део од 9.600 гроша. Држави је и даље дуговао 17.300 динара.⁵⁵

Совјет је одлучио да се 1836. године покупи новац издат на зајам разним личностима, старешинама и трговцима, па је такав захтев упућен и Луњевици. Интервенцијом кнеза Милоша одложен му је исплатни рок за овај дуг.⁵⁶ Осим ове, Луњевица је био ослобођен још

⁵¹ Крагујевачка нахија, изд. Државне архиве НРС, Београд 1954, 494, 21 V 1827 у Крагујевцу, Јаков Јакшић — кнезу Милошу, да Луњевица тражи 5.000 гр. у зајам.

⁵² Народна библиотека у Београду, 11 XII 1829 у Луњевици, Никола Милићевић — кнезу Милошу.

⁵³ Архив српске академије наука, Н 8572, 7 III 1829 у Луњевици, Никола Милићевић — Васи Поповићу, Чачак.

⁵⁴ Д А Б, Совјет, 1835, 1—79. 43 в 5, оригинал, Протокол Попечитељства за-сједанија 6-ог од 6 III 1835 године.

⁵⁵ Ив. С. Павловић, н. д., 29.

⁵⁶ Д А Б, Совјет, 12 III 1836, Но 669 у Чачку, II, А. Ф, 2, 43.

једне обавезе према држави у погледу плаћања порезе, од чега га је кнез Милош 1836/7 такође ослободио.⁵⁷ Неколико година касније, у времену када су Уставобранитељи водили главну реч — а Луњевица са њима није био у најбољим односима, — задуживан је редовно порезом до те мере да је долазила у обзир принудна наплата путем продаје некретнине, односно његове куће у Шапцу.⁵⁸ И на крају, један од последњих зајмова био је зајам од 200 дуката ћесарских, који је уз интабулацију на своја имања добио после више одбијања 1841. године.⁵⁹

* * *

Претходна излагања указала су да је низ узрока деловао да се трговина Николе Милићевића сведе у мање оквире после другог устанка и после 30-тих година крене сасвим ка његовој коначној пропасти. Пре свега, општа коњуectura на страном тржишту стоке, а највише у Аустрији, од које је српска трговина непосредно и највише зависила, изменила се знатно у односу на раније периоде пре и за време првог устанка, када је, захваљујући изванредним приликама изазваним ратовима у Европи, потражња стоке била врло велика, а разлика у ценама између тржишта у Србији и Аустрији, такође врло повољна у корист српских трговаца-извозника стоке.

Други важан узрок лежао је у томе што се током година бројно оснажио слој сеоских трговаца стоком као резултат даљег деловања робно-новчаних односа у привредном развитку Србије. Као једна од последица тога и увећавање конкуренције и њено јачање не само на спољном већ и на унутрашњем тржишту, њено деловање на разарање појединих трговаца, а на другој страни стварање услова за јачање нових и увећавање обима њиховог промета.

Трећи такође важан разлог лежао је у јачању старешинског кадра, који се бавио и пре тога трговином а наставио по доласку на власт са још већим могућностима, те заузео монополистички став који је директно погађао остале трговце мање и веће ван тога слоја, односно ван власти. Луњевица је добро осећао и сам пресудни значај тога момента, био је погођен својим положајем трговца ван власти, што он кнезу Милошу још 1818. године у једном писму изражава: „Недао Бог да ниси у власти па би видио какав лебац једеш“...⁶⁰

Четврти не мање важан од наведених разлога јест и положај кнеза Милоша у трговини Србије после 1815. године, који се током година све више учвршћивао. Његов монопол у трговини растао је напореда са централизмом у државној власти. Обезбеђење свога монопола у трговини кнез Милош је спроводио низом познатих мера, које су кочиле трговачку активност других трговаца, могућих конкурената. За трговину Николе Луњевице мере, које је кнез Милош спроводио под изговором „уређивања трговине“, имале су често катастрофалне

⁵⁷ Д А Б, К К, Никола Луњевица, Крагујевац, 30 XII 1836, и Београд, 9 I 1837, данас сачуван само стари регест, фонд не постоји као целина, нити пак наведени документи.

⁵⁸ Д А Б, М И Д, V, III, в Но 1166, Рег. Но 10 од 8 XI 1841, Београд.

⁵⁹ Д А Б, М И Д, Ф, I, 1841, Рег. Но. 51, А Н 181 од 4 II 1841 у Крагујевцу.

⁶⁰ Д А Б, З М П, II, 252 од септембра 1818. у Луњевици.

последнице, диктирајући му услове трговине које он не би могао добровољно прихватити, а који су му редовно наносили штету.

Још 1818. године, чим се почео испољавати повлашћени положај кнезова у односу на остале трговце — што је кнез Милош толеришао — и кнезови уз порез по знатно јефтинијој цени узимали од сељака стоку, Луњевица је обавестио Јеврема Обреновића и молио га да о томе обавести и кнеза Милоша: „и потпишите нас све трговце главне да веће ми трговати не можемо ако се то како не начини за боље.“⁶¹

Иако није спадао у ред оних ортака, кнезова и калауза, који су кнезу Милошу редовно подносили извештај о целокупној трговини на своме подручју, Луњевица је као куму, а вероватније као врховном кнезу и своме честом повериоцу, био дужан да подноси рапорт о својој трговини, да прима безусловно све наредбе и тражи савете.⁶² У случајевима када кнез Милош не би могао директно да утиче на Луњевицу и спречи неки његов потез у трговини, радио би то посредним путем. Познат је такав случај из 1834. године, у коме је кнез Милош, водећи више рачуна о угледу српске извозне трговине него о личним интересима тада већ доста пољуљане трговине Николе Милићевића, на време обавестио купца из Аустрије о намераваној подвали Луњевице у слабијем квалитету стоке.⁶³

Укратко, односи кнеза Милоша и Луњевице претрпели су велики преображај од времена када је сиромашни Милош Обреновић био и материјално зависан од свога кума Луњевице. Међутим, када је он постао врховни кнез Србије и главни носилац трговачког капитала, Луњевица му више није био ни раван, већ је све више падао у зависан положај. На крају је Луњевица, задужен и презадужен, спао на милост кнеза Милоша, који му је, можда из кумовских обзира а делом и као признавање за учињене заслуге отаџбини у тешким устаничким данима, учинио да добије службу а тиме и пензију, која ће му обезбеђивати најнужније животне потребе.

Луњевица није тако лако прихватио ову промену у односима између њега и Милоша, и сматрао се и даље старијим и искуснијим од њега, чак и онда када је морао да се повинује свим Милошевим саветима и наредбама у погледу вођења трговине.⁶⁴ Луњевица се није устручавао ни да о Милошу каже свој негативан суд, да отворено негодује на неке Милошеве поступке.⁶⁵ У основи Луњевици, који се на

⁶¹ У В, инв. бр. 3533 од 22 VII 1818, Никола Милићевић — Јеврему Обреновићу у Београд или где буде.

⁶² Д А В, К К, XXXVII, бр. 41 од 17 X 1820 у Шапцу, Никола Милићевић — кнезу Милошу — „За моју веселу трговину ја вам не смем ништа ни писати. Али се опет осуђујем да од велики и средњи волова ништа прода нисам по Вашој заповести и писму овде нисам у Биоград посла, него сам мого разумети да и кеша јоште примио није, зато молим како више воле уредите шњиме“...

⁶³ Д А В, Поклони и откупи, К 67, бр. 123, кнез Милош — Јованчи Спасићу, капетану у Смедереву, да ортаку Арона Деспинаћа јави да је Луњевица продао своје најбоље волове, и да неће бити у стању да још 200 дебелих волова испоручи, као што нуди.

⁶⁴ Д А В, К К, XXXVII, бр. 41 од 17 X 1820 у Шапцу, Никола Милићевић — кнезу Милошу, и Историјски архив Крагујевац, 24 IX 1822, Но 1859, Милош Обреновић — Николи Милићевићу и други.

⁶⁵ Д А В, К К, II, бр. 614 од 23 II 1822 у Београду, Георгије Поповић — кнезу Милошу, да „Никола Луњевица и ваша браћа са јошт неколико кнезова, негодују ваше поступке“...

Милоша знао и наљутити и одљутити, није сметао толико сам Милош, јер му је признавао способност и заслуге, већ много више Милошева браћа и околина, који су заграбили старешински положај вршећи притисак на народ. Од посебног је интереса Луњевичино држање у Ђаковој буни, коју је схватио као атак на државу, на слободу, стављајући се без предомишљања на страну кнеза Милоша и како то он каже: „О Ђаковој Крајини сам дању и ноћу с мојим трудом и новцем у земљи мир и народу корист и благостојаније получити моћи, јединствено подпомогао, и то не за моје славољубије и старешинство, које надам се да ћеду и више посведочити моћи, но само да би народу срећу и бившем књазу и господару Милошу и његовој милостивој фамилији задовољство добити могли.“⁶⁶ У епилогу Ђакове буне Луњевца је претрпео само велику штету, услед забране извоза стоке преко затворене границе — а штета коју је на основу ове забране Народног суда претрпео износила је 1.500 дуката. То је несумњиво са своје стране допринело у знатној мери погоршавању његових материјалних прилика. Изгледа да је таква одлука утолико теже падала Луњевцима што Луњевци, стављајући се на страну кнеза Милоша у Ђаковој буни, није у свему баш тој страни припадао. Он је схватао да као припадник једне већ давно издиференциране групе главних трговаца, треба да се бори противу најезде нових трговаца, нове конкуренције која је потицала из редова сеоске буржоазије. Он није био још свестан да између њега и групе око кнеза Милоша има разлике, која је, проистицала из њиховог положаја у државној управи и даље и из бенефиција, које су такви положаји собом доносили. Луњевичина се ситуација у томе битно разликовала, и по своме стварном положају он је био ближи у томе тренутку побуњеницима него носиоцима власти. Али, он то до краја није схватио, иако је у више махова и касније трпео њихово потцењивање.⁶⁷ Јован Обреновић га је директно малтретирао, и то баш онда када су се његове прилике још више биле погоршале, тако да му се десило да је и по други пут у животу морао да скине ниску са жениног врата и уложи је у посао. Само овога пута, посредовањем кнеза Милоша, то је ипак повољно решено.⁶⁸ Нетрпељивост његових непријатеља према њему испољавала се и на друге начине, а стално и упорно су настојали да односе између њега и кнеза Милоша покваре

⁶⁶ Д А Б, М И Д, V, I, 1839, П Но 74, в Но 1037 и Крагујевачка нахија, изд. Д А Б, стр. 333, 21 I 1825, Крагујевац. Хаџи Атанасије, Никола Милићевић и Сима Паштрамац кнезу Милошу шаљу извештај о извршавању поверених задатака у Ђаковој буни.

⁶⁷ Никола Милићевић у своме писму Високославном Књажевства Србије Совјету — Совјет 1839, 156, 17 IV 1839 у Луњевцима, жали што га никад нису звали да се упознају са његовим стварним стањем и „... да не будем у свему луди Луњевцима, каквог су ме пријатељи начинили...“

⁶⁸ Ив. С. Павловић, н. д., 42/1, наводи цитат из писма Луњевичиног кнезу Милошу о односу са његовим братом Јованом Обреновићем: „Твој брат и небрат Јован тражи ми да му одмах вратим новац (радило се о зајму од 100—200 дуката), а ја новаца немам док стоку не продам, те скидох низу са жене и послах му“ ...

и унесу расцеп.⁶⁹ И на крају, осиромашео и остарео, послужио је као предмет потцењивања совјетницима који су му и заслуге превиђали, светећи се тако посредним путем и кнезу Милошу.⁷⁰

Са своје стране кнез Милош је у извесним приликама испољавао подозрив став према Луњевици: знао је да се Луњевичина завист повећава упоредо са његовом пропашћу. Из тих разлога а и под утицајем приговора са стране, проглашавао га је неповерљивим и настојао да га изолује из јавног живота.⁷¹

* * *

После више од пола века трговачке активности, Никола Милићевић-Луњевица напустио је своју трговину и умро као пензионисани мајор.⁷² Као епилог могао би се сматрати његов тестамент у коме он после тако обимне трговине вођене са променљивом срећом, више није у стању да наведе ништа значајније од своје имовине, обухватајући оно што му је остало под именом покретних и непокретних добара, и препуштајући све на старање својој жени Ђурђији, која му је и раније помагала у појединим пословима. Међу осталим подацима из живота овога трговца познато је и то да је располагао са више лепих кућа

⁶⁹ Д А Б, М И Д, V, I, 1840, Рег. Но 68, в Но 406, П Н 1828, 9 IV 1840 у Београду, Попечитељ внутрених дела Ђорђе Протић — кнезу Михајлу, — „О скаредним речима противу Правитељства и неки други лица г. Никола Милићевић-Луњевица говорио, „... и јавља да је све о томе ислеђено и свело се на спор Луњевице и Јована Обреновића, који је по Луњевичином тврђењу правио злоупотребе, а затим је Луњевица и на сабору у манастиру Вујну иступао противу власти.

⁷⁰ Совјет је одбио Луњевичину молбу за повећање пензије, уз образложење Намесницима „по вишини мњенија своји членова решио је, да се проситељу побољшање пензије не уважи, но да му она остане, која му је већ одређена. Потом будући да се исти проситељ на концу прошенија свог изјаснио „... ако му у случају Правитељство не уважи, да њему не чине то од браће своје тражити, то је Совјет мњенија, да се од проситеља за ове неупутне речи укори“...

⁷¹ Д А Б, К К, XXXVII, бр. 1612, П Но. 175 од 15 II 1837 у Крагујевцу, кнез Милош војеном команданту подунавско-савском пуковнику Јованчи Спасићу у Шапцу, скреће му пажњу да се са Луњевицом, својим старим пријатељем, не упушта у дубље разговоре, нити га у чему слуша. Јер, „он имајући обичај за сваким понешто говорити може Вас у зло брзо увући. На њега су се сви бивши досад на томе крају коменданти, не искључујући ни самога кума вашег Вула, тужили да је он многих сплетки и непријатних догађаја узрок био; чувајте га се дакле добро“. Послушни Јованча Спасић, обавезао се одмах да ће се клонити Луњевице и слушати кнеза Милоша, и клонити се чак и искушења у које би га разговор и дружење са Луњевицом могло навести. Д А Б, К К, XXXVII, бр. 1618 а.

⁷² О разлозима којима се руководио кнез Милош, постављајући Луњевицу за мајора има трага у писму кадета Арсенија Луњевице оцу, где цитира речи кнеза Милоша: „... поставио сам ти јако бабу у Брусници за мајора, да се више под своју старост не мучи. „Ист. арх. Крагујевац, LXVII, 1838/10.; плата му је најпре износила 360 талира годишње, Ист. арх. Крагујевац, LXXII, 1838/16 и LXXII, 1838/17.

у Луњевици и Шапцу, од којих је неке временом продавао, али неке чувао по сваку цену до краја, користећи их у крајњој нужди као објекте интабулације.⁷³

Као познат и угледан трговац свога времена, подизао је и задужбине, на које му је такође отишао велики део његовог богатства. Уз то, Луњевица је и као реалан човек, коме су интереси привредног развитка били блиски као сопствени, сам подизао и путеве о свом трошку, утицао да се граде о државном, подижући поред путева и чесме. Неке од њих сачуване су биле много година после његове смрти, као једини сведоци минулог периода.⁷⁴

Даница МИЛИЋ

⁷³ У селу Луњевици Никола Милићевић је имао више кућа, које су уствари припадале све његовој породици, биле су грађене углавном у истом дворишту. Уз њих се налазио низ помоћних зграда. Највећа од свих била је зв. *двоспратни конак*, који је продао када је удао најстарију кћер Јеку. На доњем спрату била је писарница и подрум за стару ракију, на горњем две собе, ходник и нузпросторије. У дворишту су била четири вајата: женин, за књиге, сарачница, остава. У воћњаку код куће била је и кућа у којој су Турци обитавали када су били у селу. Затим још једна велика кућа, тада најлепша у околини, и мања, каснија школа. Око куће били су салаш, мутвак, млекар, пекара, амбар, коларница, штале. — Ив. С. Павловић, н. д., стр. 49—50. У Шапцу је имао више кућа и дућана, познато је да је још и 1830. године од браће Јешкеричића Томе и Лазе и сестре Пеле купио шест дућана, кућу и земљу, и то све за 230 ћесарских дуката и 140 талира оркаша. Да ли је осим тога имао још нешто, немамо ближих података. — Ист. арх. Крагујевац, LXX, 1830/36. Међутим, 1839. године располагао је још увек са овим кућама и дућанима у Шапцу, и то је била једна од подлога за дуг — односно зајам од Совјета. — Д А Б, Совјет, Но. 410 и Д А Б, М И Д, V, Ф I, 1841, Рег. Но. 51, в Но 121.

⁷⁴ Уз помоћ Милана Обреновића и свога кума Радисава Милошевића из Прислонице обновио је манастир Вујан, озидао код манастира чесму и чардак, а касније му покљонио и звоно 1832. године. У 1816. години подигао је цркву у Мојсињу која је страдала у другом устанку, уз њу такође и већи дрвени чардак. Помагао је и Никити Милинковићу да доврши цркву у Горњој Трепчи. — Ив. С. Павловић, н. д., 69—70.

Што се тиче путева и мостова, подизао је следеће, или помагао да се они подигну: код Шапчине Њуприје на преводу између Трепче и Луњевице, подигао је калдрму, а мало ниже на потоку Добра Вода и дрвени мост, јер је ту била каљуга која је отежавала прегон свиња. Испод превоја код Луњевице подигао је и камено корито за појење стоке, као и чесму, касније названу „газдина глава“. На успону ка планини Вујну подигао је клупе за одмор. Место је касније названо „столица“. На Ржанику на потоку подигао је камени мост. У клисури између Чачка и Горњег Милановца, где је некада као хајдук убио Турчина, подигао је такође чесму, и тел: Ив. С. Павловић, н. д., 70—71.